

Białystok, 29.01.2024

Dr hab. Ireneusz Sadowski
Instytut Studiów Politycznych
Polska Akademia Nauk

Recenzja w postępowaniu habilitacyjnym dr Marty Żerkowskiej-Balas

Uwagi wstępne

We wniosku z dnia 21 sierpnia 2023 roku dr Marta Żerkowska-Balas wystąpiła o przeprowadzenie postępowania w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki socjologiczne. Jako podstawę wniosku wskazała cykl publikacji zatytułowany: „Natura i dynamika relacji partia-wyborca w Polsce”. Podstawą prawną recenzji jest zatem art. 219 ust. 1 pkt 2 lit. b ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, w myśl którego nadanie stopnia opiera się na ocenie cyklu powiązanych tematycznie artykułów naukowych opublikowanych w czasopismach naukowych lub w recenzowanych materiałach z konferencji międzynarodowych, ujętych w wykazie sporządzonym zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 267 ust. 2 pkt 2 lit. b. Zgodnie z wykładnią sformułowaną przez Radę Doskonałości Naukowej w roku 2022, pozytywna konkluzja recenzji wymaga łącznie zarówno potwierdzenia, że w dorobku znajduje się cykl powiązanych tematycznie artykułów opublikowanych w czasopismach, spełniających ustawowe warunki, jak również stwierdzenia, że cykl ów stanowi łącznie znaczny wkład w rozwój nauk socjologicznych. Rada Doskonałości Naukowej wskazała jednocześnie, że brak jest podstaw, aby konkluzja recenzji brała pod uwagę inne aspekty, niż wskazane wyżej.

Jak zaświadcza załączona do dokumentacji kopia dyplomu, habilitantka uzyskała 28 stycznia 2014 roku, na mocy uchwały Rady Wydziału Kulturoznawstwa i Filologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej, stopień doktora w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie socjologia (w aktualnej klasyfikacji dyscyplin naukowych – nauki socjologiczne), a zatem spełnia wymóg formalny ubiegania się o stopień doktora habilitowanego, wskazany w

art. 219 ust. 1 pkt 1 przywoływanej wcześniej ustawy. Dokumentacja nie wskazuje, aby dr Żerkowska-Balas ubiegała się uprzednio o nadanie stopnia doktora habilitowanego.

Na osiągnięcie, które dr Żerkowska-Balas przedstawiła do oceny w postępowaniu awansowym, składa się osiem artykułów naukowych:

- 1) Żerkowska-Balas, M. (2015). Identyfikacja partyjna i bliskość programowa partii jako determinanty decyzji wyborczej w wyborach parlamentarnych 2011 roku. *Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria Nowa*, 1, 35-62.
- 2) Żerkowska-Balas, M., Lyubashenko, I., i Kwiatkowska, A. (2016). Determinanty preferencji wyborczych: Polska w latach 1997-2015. *Studia Socjologiczne*, 4, 70-96.
- 3) Kwiatkowska, A., Cześnik, M., Żerkowska-Balas, M., i Stanley, B. (2016). Ideologiczna treść wymiaru lewica-prawica w Polsce w latach 1997-2015. *Studia Socjologiczne*, 4, 97-129.
- 4) Żerkowska-Balas, M. (2019). Marka polskich partii politycznych – analiza empiryczna. *Athenaeum Polskie Studia Politologiczne*, 61, 138-152.
- 5) Wenzel, M., i Żerkowska-Balas, M. (2020). The left returns to Polish Parliament: a change of people's hearts? Determinants of right and left identification on the individual level. *East European Politics*, 3, 552-571.
- 6) Żerkowska-Balas, M., Lutostański, M.J., i Prochera, P. (2022). Archetypes of Polish Political Parties - Empirical Analysis. *Journal of Political Marketing*, (online), 1-16.
- 7) Żerkowska-Balas, M. (2022). Konsumpcja mediów a negatywna identyfikacja partyjna w Polsce w 2015 i 2019 roku. *Studia Socjologiczne*, 2, 67-97.
- 8) Żerkowska-Balas, M. (2022). Of Love and Hate. Origins and Effects of Positive and Negative Party Identification in Poland. *Polish Sociological Review*, 217(1), 3–22.

Badaczka jest wyłączną autorką czterech spośród z nich, a przy dwóch kolejnych figuruje jako pierwsza autorka. Biorąc pod uwagę treść oświadczeń współautorów uwzględnionych w cyklu artykułów wieloautorskich, wydaje się względnie jasne, że wkład dr Żerkowskiej-Balas do powstania serii tych publikacji miał charakter decydujący.

Na wstępie wypada poczynić pewną uwagę ogólną. Otóż ocena cyklu artykułów naukowych jest zadaniem nieco odmiennym od recenzji zwartej monografii naukowej. W tym drugim przypadku forma osiągnięcia, także sposób jego redakcyjnego przygotowania, wpływa na istotnie większą jednolitość prezentacji osiągnięcia. Z kolei w pierwszym przypadku – to jest cyklu – mamy zwykle do czynienia z serią prac, które zostały poddane ocenie w znacznie

większej liczbie niezależnych recenzji, autorstwa większego – siłą rzeczy – grona ekspertów. Zatem o ile w przypadku monografii niemal z założenia mamy do czynienia z osiągnięciem względnie spójnym, często powstałym na przestrzeni krótszego okresu i ocenionym łącznie już na etapie wydawniczym, ale przez (zwykle) jedynie dwóch naukowców, to w przypadku cyklu artykułów mowa o materiale, który powstawał na różnych etapach rozwoju warsztatu naukowego (tutaj – na przestrzeni 8 lat), niepoddanym wcześniej łącznej recenzji, za to ocenianym osobno przez kilkunastu (jak to ma zwykle miejsce w przypadku niezależnych recenzji w czasopiśmie naukowych) innych badaczy. Ta uwaga ma pewne znaczenie w kontekście cyklu, będącego przedmiotem niniejszej recenzji, a także jego łącznej oceny.

W przedstawionym osiągnięciu badaczka przygląda się prawidłowościom oraz zmianom, jakie zachodziły w Polsce w ostatnich latach w zakresie relacji pomiędzy wyborcami i partiami (chodzi w szczególności o postrzeganie partii przez wyborców), każdorazowo umieszczając swoje analizy w kontekście kluczowych ujęć stosowanych w tym zakresie w nauce światowej. Od początku cyklu osadza swoje analizy na tle ujęć zaproponowanych w ramach trzech szkół badań wyborczych: szkoły Columbia, Michigan oraz Rochester, sięga także do innych, mniej kanonicznych koncepcji, także tych, które paradygmatycznie nie wywodzą się ani z politologii, ani socjologii. Jak sama wskazuje, jej badania zmierzały do wypełnienia luki, jak w tym kontekście istniała, w jej mniemaniu, w badaniach polskiego elektoratu.

Ocena głównego osiągnięcia naukowego – cyklu ośmiu artykułów

Wskazane w osiągnięciu publikacje da się w sposób dość klarowny podzielić na dwie części, związane z rozwojem badaczki. Pierwsza, chronologicznie wcześniejsza, zaczyna się niedługo po uzyskaniu stopnia doktora. Artykuły z lat 2015-2019 mają charakter głównie eksploracyjny, a ustalenia są niekiedy nieco powierzchowne. Późniejsze osiągnięcia cechują się wyraźnie większą dojrzałością, trudno w nich odnaleźć uchybienia warsztatowe, a ogólny paradygmatyczny staje się jeszcze szerszy. W tej części dorobku widać też pewną dyscyplinę analityczną, wyrażającą się chociażby w ścisłym związku pomiędzy planem badawczym, prezentowanymi danymi i wnioskami, jakie wypływają z wyników. Fakt ów pokazuje, że na przestrzeni 8 lat da się dostrzec rosnące kompetencje w stosowaniu zróżnicowanych metod badawczych, poszerzający się przegląd własnego pola badawczego, a także istotnie większą samodzielność badawczą. Wspomniane świadectwo rosnącej dojrzałości naukowej nie stoi w

sprzeczności z oceną cyklu jako względnie spójnego, ponieważ niezmienny pozostaje obszar dociekań, tło teoretyczne (a nawet paradygmatyczne), a zachowana jest w pewnej mierze nawet spójność podejścia analitycznego i stosowanych wskaźników.

W pierwszym artykule cyklu, zatytułowanym „*Identyfikacja partyjna i bliskość programowa partii jako determinanty decyzji wyborczej w wyborach parlamentarnych 2011 roku*” (2015), badaczka stawia sobie za cel analizę dwóch czynników wpływających na decyzje wyborcze: identyfikacji partyjnej oraz bliskości programowej, a zatem klasycznych predyktorów, które można łączyć z perspektywą szkół Michigan i Rochester. Swoje pytanie autorka osadza w kontekście pogłębiającego się wówczas konfliktu partyjnego w Polsce, formułując hipotezę o możliwym wzroście wagi tożsamości partyjnej. Istotnym, czynionym przez nią zastrzeżeniem jest to, że model identyfikacji partyjnej przyjmuje względną stałość sceny partyjnej, co każe zniuansować go w kontekście dość labilnego rodzimego systemu partyjnego (jak go dość powszechnie charakteryzowano w owym czasie). Artykuł prezentuje szczegółowy przegląd literatury i świadczy o bardzo dobrym rozeznaniu w kwestiach koncepcyjnych poruszanej problematyki (zarówno literatura światowa, jak krajowa, skupiona zwłaszcza na przypadku Polski). Następnie, w oparciu o dane PGSW dr Żerkowska-Balas stara się zweryfikować możliwy prymat wąsko rozumianej identyfikacji politycznej nad bliskością światopoglądową. Problem badawczy i hipotezy są sformułowane klarownie, a weryfikowane w stopniu, na jaki pozwalają dane PGSW. Autorka mierzy dystanse światopoglądowe między partią a wyborcą oraz siłę mobilizacyjną identyfikacji. Analiza, choć niepozbawiona mankamentów (dyskusyjna jest chociażby interpretacja wyników zamieszczonych w Tabeli 4 – pomijam same prawdopodobne błędy w raportowaniu wielkości współczynników, za które w pewnej mierze odpowiada redakcja i korekta), przynosi pewne ciekawe wyniki. W szczególności badanie pokazało zbliżanie się elektoratów lewicowych do oferty wyborczej PO – słuszność tej diagnozy potwierdziły kolejne wybory. Wyniki pokazały również, że wpływ identyfikacji i bliskości światopoglądowej są czynnikami, które w większości elektoratów są od siebie niezależne. Sama badaczka konkluduje, że identyfikacja z partią polityczną silnie determinuje decyzję wyborczą, ale decyzje pozostają w części „racjonalne” (w jakiejś mierze korespondują też z programami wyborczymi). Wypada zgodzić się z autorką, że dane i analizy nie pozwalają „rozstrzygnąć, czy w Polsce mamy do czynienia ze zjawiskiem identyfikacji partyjnej w rozumieniu badaczy z Michigan, czy może identyfikacja partyjna w Polsce jest (...) pochodną opinii na temat działalności wybranej partii”. Owa ostrożna interpretacja i mniej kategoriyczne wnioski końcowe łagodzą pewne niedostatki analiz. Ambitnie sformułowane cele

badania udało się bowiem zrealizować tylko częściowo. Artykuł można potraktować jako prezentujący analizy wstępne w prezentowanym cyklu. Warto przy okazji podnieść, że niedostatków i drobnych błędów w prezentacji wyników nie dostrzegli ani redaktorzy, ani recenzenci czasopisma *Studia Socjologiczno-Polityczne*.

W drugim artykule cyklu, zatytułowanym „Determinanty preferencji wyborczych: Polska w latach 1997-2015” (2016), dr Żerkowska-Balas wspólnie z dwójką innych autorów (I. Lyubashenko, A. Kwiatkowska) podejmuje próbę zmierzenia się z pytaniem o moc predykcyjną kluczowych modeli wyjaśniających zachowania polskich wyborców. Jest to w pewnej mierze kontynuacja próby opisanej wcześniej, ale oparta zarówno na szerszym wachlarzu danych, jak też bogatszym zestawie ujęć teoretycznych. Również ta analiza opiera się na danych PGŚW, zaś autorzy starają się dociec czy na przestrzeni niemal dwóch dekad doszło do znaczącej zmiany w mechanizmach motywujących wyborców do decyzji podejmowanych przy urnie. Zadanie jest ambitne i niezwykle trudne, ponieważ wymaga zderzenia ze sobą trzech bardzo generalnych modeli predykcyjnych. Przedmiotem dyskusji może być tu zarówno charakter i treść wskaźników, jak metodologia porównania ich baterii. Należy bowiem podkreślić, co jest mniej uwypuklone w tekście, iż w badaniach praktycznie zawsze istnieje napięcie między substancywnym rozumieniem mechanizmu społecznego, a zestawem konkretnych zmiennych, użytych do weryfikacji. Czy częstość uczestnictwa w nabożeństwach jest bardziej czynnikiem strukturalnym czy kulturowym? Ujęcie zaprezentowane w tekście będzie niewątpliwie bardziej przekonujące dla jednych, a mniej dla innych. Jest jasne, że znalazło ono akceptację w oczach recenzentów czasopisma *Studia Socjologiczne*, choć rozstrzygnięcie w oparciu o metryki dopasowania modelu uważam w tym wypadku za metodę dalece niedoskonałą. Analizy przeprowadzone przez zespół autorski pokazały przewagę wyjaśnień strukturalnych nad kulturowo-ideologicznym oraz dwoma wariantami ekonomicznymi. Nie budzi wątpliwości konkluzja autorów, że pozycja społeczna wspólnie z tożsamością były w omawianym okresie ważniejszymi czynnikami kształtowania decyzji wyborczych niż zapatrywania na kwestie gospodarcze. Traktują oni ów wynik jako przeczący głównej hipotezie tranzytologicznej, jak można się domyślać (brak jest bowiem odwołania do literatury) chodzi o podział na wygranych i przegranych przemian z przełomu lat 80-ych i 90-ych. Tu nadmienić wypada wszakże, że pozycja (zmienne strukturalne) może się w części zakresowo pokrywać osobistymi konsekwencjami procesów transformacji („wygranych” definiuje wszak przynajmniej w części ich wyższa pozycja). Szczegółowe wyniki, obszernie prezentowane w artykule, należy uznać za zgodne z oczekiwaniami, choć jeszcze raz zastrzec wypada, że każda weryfikacja tego typu

jest silnie zależna od przyjętego zestawu zmiennych. Jeśli we wiązce predyktorów strukturalnych (obok wykształcenia, miejsca zamieszkania i dochodu) znalazła się zmienna opisująca poziom praktyk religijnych, trudno byłoby spodziewać się wyniku innego niż prymat owej wiązki.

Artykuł obfituje w tabele, a sama prezentacja materiału niekiedy przyćmiewa inne jego cele. Oczywiście można to poczytywać z pewnej perspektywy jako zaletę. Ambitna, wspomniana wyżej próba trójki badaczy, okazała się częściowo owocna, wskazała na wiodącą rolę konglomeratu zmiennych strukturalnych, a w dalszej kolejności kulturowo-ideologicznych. Najśłabszą moc predykcyjną wykazały zmienne z wiązki czynników ekonomicznych. Autorzy stwierdzili przy okazji komentowania wyniku, że *„mniejsze znaczenie kwestii ekonomicznych przy podejmowaniu decyzji wyborczych można także tłumaczyć (...) złym rozeznaniem Polaków w problemach gospodarczych”*. Jest to mocna teza, która nie jest tu jednak poddana ani rozwinięciu, ani weryfikacji.

Trzeci artykuł cyklu, zatytułowany „Ideologiczna treść wymiaru lewica-prawica w Polsce w latach 1997-2015” (2016) sygnowany jest nazwiskami czwórki badaczy związanych z programem PGSW, dr Żerkowska-Balas figuruje zaś jako trzecia spośród czwórki autorów. Publikacja traktuje o treści heurystycznego podziału lewica-prawica oraz konsekwencjach, jakie realnie ma on dla zachowań wyborczych. Jest to ważny i przyzwoity warsztatowo tekst na temat ewolucji poglądów politycznych w Polsce. Warto podkreślić, że jako jedno z pierwszych w kraju opracowań naukowych diagnozował przemianę osi światopoglądowych w związku z krystalizującą się polaryzacją partyjną. Zespół autorów, opierając się na tym samym zbiorze danych, który znalazł zastosowanie w analizach z poprzedniej pozycji wskazanego cyklu, pokazali, że o samookreśleniu respondentów w kategoriach lewica-prawica decydowały głównie sprawy światopoglądowe, a w dużo mniejszym stopniu ekonomiczne. Mamy tu widoczną zgodność z rezultatami wcześniej omówionych analiz, choć rzecz jasna ich przedmiot i metoda są nieco odmienne. Ważnym wkładem omawianej pozycji było też stwierdzenie i udokumentowanie faktu, że na przestrzeni lat 1997-2015 identyfikacja prawicowa była w Polsce w coraz większym stopniu skorelowana z niechęcią do dalszej integracji europejskiej oraz do zjawiska imigracji. To ważne ustalenie potwierdziła w kolejnych latach treść rywalizacji partyjnej.

Omawiana publikacja zawiera kilka ciekawych wątków, a w zakresie każdego z nich można by prowadzić osobną dyskusję. Przykładowo analiza przewrotnie pokazuje, że postrzeganie własnej pozycji na osi lewica-prawica jest skorelowane przede wszystkim z tym,

w jakim miejscu tej osi respondent umieszcza partię, na którą głosuje. Ów z pozoru tautologiczny wynik daje autorom asumpt to prowadzenia drobiazgowych, pogłębionych dociekań na temat znaczenia autoidentyfikacji światopoglądowej. Szczególnie istotna wydaje się udokumentowana zmiana znaczenia, jakie dla podziałów politycznych zaczął w Polsce odgrywać stosunek do Unii Europejskiej. Wyniki dały autorom pretekst to sformułowania paru ciekawych obserwacji na temat przemian polskiej sceny politycznej. Nie mam wątpliwości, że ta publikacja stanowi ważny wkład do stanu krajowych badań empirycznych nad elektoratem. Habilitantka nie jest główną autorką tego artykułu, a załączone oświadczenia określają jej wkład na 30% (tym samym jest on najniższy w całym cyklu publikacji).

Czwarta wskazana we wniosku publikacja to samodzielnie napisany artykuł „Marka polskich partii politycznych – analiza empiryczna” (2019), opublikowany w czasopiśmie *Athenaeum Polskie Studia Politologiczne*. Jego przedmiotem dr Żerkowska-Balas czyni percepcję polskich partii politycznych, traktując te ostatnie w kategoriach „marki” (przez analogię marketingową, obecną zarówno w perspektywie Downsowskiej, jak Schumpeterowskiej). Badaczka starała się ustalić jakie cechy i wartości przypisywane są przez respondentów poszczególnym polskim partiom politycznym, a czyni to w oparciu o materiał zgromadzony w trakcie serii grupowych wywiadów zogniskowanych. Wynik prezentowany jest jako mapa skojarzeń. Mamy więc do czynienia z oryginalnym i samodzielnym badaniem nt. postrzegania partii, przeprowadzonym z zastosowaniem ujęcia marketingowego (koncepcja marki). Autorka formułuje przypuszczenie, wykraczające wprawdzie poza ramy omówionego badania, że głosowanie w wyborach parlamentarnych można wyjaśnić właśnie na zasadzie analizy skojarzeń z politycznym „brandem”. Przekonująco argumentuje, że kwestie wizerunkowe stanowią pośrednie ogniwo pomiędzy samym funkcjonowaniem partii a jego obrazem w mediach. Stanowi to odejście od głównych paradygmatów reprezentowanych we wcześniejszych publikacjach habilitantki, jednak jego moc predykcyjna nie może być w ramach tego badania poddana konkretnemu testowi. Badanie to ma ze swej istoty charakter eksploracyjny, opiera się na podejściu, które – patrząc na to z perspektywy badań reprezentatywnych – należy do tych spod znaku „małego kwantyfikatora”. Jest to kolejny jego wyróżnik na tle publikacji przedstawionego do oceny cyklu. Omawiając zebrany materiał autorka stwierdza, że marki partyjne są silnie spersonalizowane, zatem na percepcję mocno wpływa postrzeganie ich liderów. To ciekawa hipoteza, z pewnością warta dalszego, pogłębionego badania (jest obecna, choć dość marginalnie, w krajowych badaniach empirycznych). Autorka twierdzi również, że partie w relatywnie niewielkim stopniu

postrzegane są przez pryzmat programowy, a wyjątek w tej materii stanowiła (artykuł pochodzi z roku 2019) partia Prawo i Sprawiedliwość.

Tak jak wspomniałem na wstępie, cztery omówione wyżej artykuły stanowią nieco bardziej eksploracyjne próby poddania analizie relacji wyborców i partii. Ich mocną stroną jest przegląd kluczowych teorii i ciekawe pytania badawcze, zaś w najmocniejszej pozycji tej części cyklu wkład badawczy habilitantki jest mniejszościowy. Wszystkie cztery zostały opublikowanych w krajowych czasopismach naukowych, choć wypada podkreślić, że w wymiarze krajowym są to periodyki kluczowe dla dyscypliny (w szczególności *Studia Socjologiczne*). Druga część cyklu, z lat 2020-22, wymagała w większej mierze zmierzenia się z wymogami czasopism i recenzentów międzynarodowych, znamionuje ją również nieco większa dyscyplina w realizacji planu analiz i interpretacji wyników.

Tę część cyklu otwiera napisany wspólnie z Michałem Wenzelą artykuł: „The left returns to Polish Parliament: a change of people's hearts? Determinants of right and left identification on the individual level” (2020), opublikowany w *East European Politics*. Jego celem jest ustalenie stabilności, jakim charakteryzuje się, analizowana już we wcześniejszych publikacjach cyklu, heurystyka lewica-prawica, a także jej merytoryczna treść. Badacze wskazują, że koordynaty tej osi światopoglądowej w wymiarze ekonomicznym i kulturowym były dotychczas względnie niezależne (niska korelacja wykazana we wcześniejszych publikacjach). Autorzy deklarują, że w nieco szerszym ujęciu przedmiotem analizy jest ustalenie czy trendy te należy traktować jako epifenomen szeroko rozumianej zmiany systemowej czy też jako trwałą specyfikę polityki w naszej części kontynentu. Tytułowe pytanie o wyborcze losy lewicy jest więc niejako pretekstem do podjęcia szerszego zagadnienia badawczego.

Co niezwykle istotne, w badaniu wykorzystano dane zebrane w planie panelowym, umożliwiające szczególny rodzaj wnioskowania (odnoszący się do pojedynczego respondenta). Mamy tu do czynienia z rodzajem „spin-offu” PGSW, ponieważ pierwszy pomiar stanowił element tego programu. Analiza przeprowadzona została wedle inteligentnie zaprojektowanego planu, który pozwala na mocniejsze wnioski niż ma to zwykle miejsce przy badaniach przekrojowych. Zestawiona ze sobą jest sekwencja deklaracji na temat głosowania i autoidentyfikacji światopoglądowej (lewica/prawica) w latach wyborczych 2015 i 2019. W analizie wykorzystano natomiast analizę ścieżkową (układy równań). Łącznie pozwoliło to autorom ustalić, że choć autoidentyfikacja światopoglądowa jest względnie trwała, to decyzja wyborcza w większej mierze niż od owej autoidentyfikacji, zależy od poprzednich decyzji

wyborczych. Krótko mówiąc, przywiązanie do partii i kalkulacja wyborcza okazały się ważniejsze, choć ta kwestia różnicuje się dodatkowo w poszczególnych elektoratach. Na poziomie zagregowanym mamy do czynienia ze względnie stabilnym układem tożsamości lewica-prawica, jednak na poziomie indywidualnym sytuacja jest dużo bardziej płynna. W Polsce znacznie trwalsze okazały się autoidentyfikacje prawicowe niż lewicowe, co miało zresztą swoje doniosłe konsekwencje dla układu sił w polityce. Samą oś lewica-prawica – co pozostaje w zgodzie ze wcześniejszymi ustaleniami – rozpinają w pierwszym rzędzie koordynaty społeczno-kulturowe (obyczajowe), a nie ekonomiczne. Elektorat określający siebie jako lewicowy okazywał się zdecydowanie mniej skonsolidowany i niestały w poparciu określonych partii. Na uwagę zasługuje konkluzja, że kluczowa w tej relacji okazywała się „podażowa” (partyjna) strona polityki. Mamy tu do czynienia z dojrzałym i bardzo ważnym artykułem w polskim dorobku z zakresu badań wyborczych. Niektóre jego elementy można wręcz uznać za błyskotliwe.

Szósty tekst cyklu stanowi niejako kontynuację i rozwinięcie problematyki podjętej w artykule z 2019 roku na temat partii jako „marek”. Pierwszym i korespondującym autorem artykułu „Archetypes of Polish Political Parties - Empirical Analysis” (2022) opublikowanego w *Journal of Political Marketing* jest dr Żerkowska-Balas, a współautorzy to Michał J. Lutostański i Patrycja Prochera. Tytułowy fenomen podjęty został w perspektywie tożsamości politycznego „klienta” i jego potrzeb emocjonalnych. Same archetypy są traktowane jako kategorie symboliczne wiążące ludzi z markami. Wypada zgodzić się z deklaracją autorów, że taki sposób podjęcia problematyki relacji wyborca-partia jest w rodzimej literaturze stosunkowo rzadki. Widać tu charakteryzowaną wcześniej koncepcyjną „wolę”, związaną z przesunięciem zainteresowań ku afektywnemu wymiarowi relacji między partią i jej elektoratem. Co symptomatyczne, da się to poczytywać jako swoistą paralelę ewolucji polskiej sceny politycznej, zatem zmiana podejścia wydaje się niejako podążać za wektorem nadającym ton samej rywalizacji partyjnej. Jak podkreślają autorzy, jest to pierwsza tego rodzaju próba zastosowania modelu ściśle marketingowego do analizy wyborów ściśle politycznych. W analizie wykorzystane zostały zarówno dane jakościowe, jak wyniki internetowej ankiety.

Choć można mieć zastrzeżenia do tak „nieortodoksyjnego” podejścia w badaniach nad elektoratami partyjnymi, to nie sposób odmówić mu pewnych poznawczych walorów. Uznanie narzędzia NeedScope za pozbawione charakteru naukowego nie musi bowiem oznaczać całkowitego odrzucenia wartości merytorycznej analiz. Z konstruktywistycznego punktu widzenia, jeśli klasyfikację uznać za dobrze dopasowaną do rzeczywistości społecznej, to jej

zastosowanie może przynieść nową wiedzę, niekiedy nawet znaczną. Przedstawione tu badanie (re)konstruowało pewne stereotypy na temat polskich partii politycznych w kontekście tych samych stereotypów na własny temat. Jak pokazał artykuł, obie oceny były ze sobą skorelowane. Z tekstu płynie zatem wiedza, że ludzie postrzegają preferowane przez siebie partie w sposób koherentny z autopercepcją. Przy tym wniosku można wziąć w nawias konwencję, w myśl której partie i respondenci są np. „brązowi”, „purpurowi”, czy „niebiescy”. Owe abstrakcje potraktowałbym jako wtórne i instrumentalne komponenty skojarzeniowe (nie nadając im rangi wyjaśniającej).

Siódmy, samodzielnie napisany artykuł cyklu zatytułowany jest „Konsumpcja mediów a negatywna identyfikacja partyjna w Polsce w 2015 i 2019 roku” (2022). Dr Żerkowska-Balas podejmuje w nim problem badawczy, już wcześniej prominentnie obecny w tym cyklu, związany z identyfikacją partyjną. Tym razem spogląda nań od strony rewersu – dystansowania się i negatywnej oceny partii, mogącej stanowić równie istotną koordynatę osobistej mapy przekonań politycznych. Krzyżuje tę kwestię z korzystaniem z różnymi typami środków komunikacji, w tym z mediami społecznościowymi. Badanie opiera się na założeniu, że „*media odgrywają znaczącą rolę w budowaniu niechęci wobec partii politycznych i tym samym zwiększają prawdopodobieństwo wykształcenia negatywnej identyfikacji partyjnej*”. Analiza opiera się na danych PGSW z lat 2015 i 2019, zaś w sposobie prowadzenia analizy, interpretacji wyników oraz formułowaniu wniosków można dostrzec dużo większe wyrobienie metodologiczne, niż to, które dało się zaobserwować we wczesnych publikacjach tego cyklu.

Autorka, na podstawie wyników przeprowadzonych analiz statystycznych, formułuje szereg obserwacji szczegółowych, w szczególności trafnie interpretując interakcje między zmiennymi. Przede wszystkim przyznaje, że identyfikacja negatywna nie jest ściśle związana ze zgodnością między przekazem a poglądami respondenta, ale ważniejsze jest wyrobienie polityczne tego ostatniego. Pośrednio przedstawia też symptomy rosnącej polaryzacji politycznej, wskazując, że w 2019 roku identyfikacja negatywna staje się pochodną identyfikacji pozytywnej. Jeśli idzie o rodzaje mediów, to badaczka stwierdza, że zachodzi interakcja pomiędzy wyrobieniem politycznym a intensywnością korzystania z radia i telewizji. Te tradycyjne media, zapewne intensywniej wykorzystywane przez starszych wyborców, silniej dzielą elektorat na przeciwstawne obozy polityczne. W konkluzjach autorka podkreśla jednak kluczową rolę telewizji i mediów społecznościowych, stwierdzając, że „*[z]arówno w 2015, jak i w 2019 roku regularne korzystanie z tych mediów jako źródła informacji o polityce zwiększało prawdopodobieństwo wykształcenia negatywnej identyfikacji partyjnej*”. Jest to ciekawy

rezultat, chociaż dalszej dyskusji należałoby zapewne poddać kierunek opisywanego związku. Kwestią wciąż otwartą wydaje się to, czy poszukiwanie informacji o polityce w tych właśnie mediach wpływa na wyrobienie negatywnego stosunku do określonej partii, czy też jest również odwrotnie, to znaczy z tych kanałów informacji korzystają ludzie o silniejszych politycznych idiosynkrazjach. Takich wątpliwości nie budzi natomiast konstatacja, że polaryzacja w okresie 2015-2019 miała bardziej podłoże ideologiczne niż afektywne.

Ostatnia z publikacji zgłoszonego cyklu zatytułowana jest „Of Love and Hate. Origins and Effects of Positive and Negative Party Identification in Poland”. Podobnie jak poprzednia ukazała się w roku 2022, i także dotyczy zagadnienia identyfikacji partyjnej – tym razem konfrontując tę negatywną z pozytywną. Rozszerza ona dotychczasowe pole analiz podjętych w cyklu, bardzo zgrabnie wpisując podjęte analizy w nowe nurty badań wyborczych. Autorka słusznie podnosi, że problem pozytywnej identyfikacji można traktować jako tradycyjnie dominujący, podczas gdy najnowsze badania w coraz większym stopniu wskazują na ważną, uzupełniającą funkcję negatywnej tożsamości politycznej. Krótko mówiąc, mamy do czynienia z badaniem dobrze osadzonym w literaturze światowej i umiejętnie stawiającym pytania w kontekście krajowym. Analiza opiera się po raz kolejny na danych zebranych w ramach programu badawczego PGSW (z okresu 2005-2019). Wyniki sondaży autorka koroboruje zebranymi w tym samym programie danymi jakościowymi. W roku 2019 respondenci zapytani wprost o główne motywacje decyzji wyborczych stwierdzali najczęściej, że kierowali się chęcią wyboru „mniejszego zła”, co autorka traktuje jako jasny symptom znaczącej roli negatywnej identyfikacji partyjnej. Tym niemniej inne uzyskane rezultaty pokazują, że to wyrazy pozytywnej identyfikacji w większym stopniu kierują wyborem określonej partii, a między tymi dwoma rodzajami tożsamości politycznej zachodzi rodzaj synergii (wyjątek stanowił jedynie rok 2005). Badaczka podkreśla, że uzyskane wyniki przeczą wielu wcześniejszym ustaleniom (mowa o badaniach światowych), w szczególności poprzez fakt, że wbrew oczekiwaniom identyfikacja negatywna nie prowadziła w Polsce do wyborczej apatii, ale do wyrobienia silniejszej identyfikacji pozytywnej. W szczególności zmiana prawidłowości obserwowana między wyborami w roku 2015 i 2019 sugeruje, zdaniem dr Żerkowskiej-Balas, że krajowe partie efektywnie zagospodarowały elektorat (wzrosła synchronizacja podziału w elektoracie z podziałem kreowanym przez same partie).

Artykuł stanowi niewątpliwie ważny wkład do stanu badań, ponieważ udało się w nim uchwycić fakt pewnej labilności, jaką w Polsce posiadała identyfikacja pozytywna, a także to, jak poprzez stopniowe uzgadnianie tożsamości negatywnej z pozytywną, nasilała się

polaryzacja partyjna. Są to obserwacje ważne, zakorzenione w empirii, a także – jak uważam – względnie trafne prognostycznie. Dojrzałość poczynionych obserwacji pokazuje też drogę ku naukowej dojrzałości, jaką habilitantka przebyła od roku 2015.

Cykl, biorąc go łącznie, można scharakteryzować jako spójny tematycznie, metodologicznie i logicznie. Duża część osiągnięć badawczych habilitantki związana jest z ważnym krajowym, longitudinalnym (podłużnym), zespołowym programem badawczym Polskiego Generalnego Studium Wyborczego (PGSW). Program ten, zainicjowany początkowo w Instytucie Studiów Politycznych PAN, jest aktualnie kontynuowany w Uniwersytecie SWPS pod kierunkiem prof. Mikołaja Cześnika, stanowiąc jedno z cennych źródeł danych na temat zachowań wyborczych w Polsce. Przedstawiony cykl publikacji można zatem potraktować również jako świadectwo zasług dr Żerkowskiej-Balas dla systematycznej pracy nad opracowaniem oraz upowszechnianiem wyników PGSW.

Ustalenia dr Żerkowskiej-Balas nie mają charakteru spekulatywnego, ale zgodnie z właściwą praktyką badań naukowych stanowią rekonstrukcję stanu faktycznego w oparciu o zebrane, oryginalne dane empiryczne o polskich wyborcach. Habilitantka nie dokonuje syntezy spostrzeżeń innych autorów i obserwatorów, ale analizuje i interpretuje wyniki systematycznie prowadzonych badań, w większości przypadków rygorystycznie trzymając się zasad współczesnej metodologii badań społecznych. Zgodnie z dobrze pojętym warsztatem naukowca wywodzi swoje pytania i hipotezy z rzetelnie przedstawionej literatury przedmiotu, konfrontuje je z dostępnymi danymi, interpretuje wyniki, a swoje konkluzje buduje dopiero na tak przygotowanych fundamentach. Są to walory warte podkreślenia, ponieważ zaświadcza o dojrzałości warsztatu habilitantki, podobnie jak fakt, że w przedstawionym do oceny dorobku dostrzec można rosnące kompetencje merytoryczne i metodologiczne.

Cykl odrębnych artykułów, ze swej istoty, nie zawsze reprezentuje jednakową jakość analiz i wagę ustaleń. Uważam, że największe, istotne i niekwestionowane znaczenie dla stanu wiedzy z zakresu socjologii polityki miały artykuły: „The left returns to Polish Parliament: a change of people’s hearts? Determinants of right and left identification on the individual level” (2020, napisany wspólnie z M. Welzelem) oraz “Of Love and Hate. Origins and Effects of Positive and Negative Party Identification in Poland” (2022). Jednak również pozostałe publikacje cyklu wniosły swoje większe lub mniejsze kwantum wiedzy na temat pozycjonowania się elektoratów i partii. Dlatego też oceniam, że przedstawione elementy cyklu stanowią łącznie o istotnym wkładzie do rozwoju socjologii polityki, w szczególności w

zakresie charakterystyki kształtowania się elektoratów partyjnych oraz relacji pomiędzy wyborcami i partiami politycznymi w Polsce w pierwszych dwóch dekadach XXI wieku.

Opinia o pozostałej aktywności, w szczególności naukowej, organizacyjnej i dydaktycznej

Publikacje ocenianego tu cyklu stanowią jedynie ułamek całego naukowego, jak i innego dorobku dr Żerkowskiej-Balas, a warto główne osiągnięcie widzieć na szerszym tle kariery i dokonań habilitantki. Opublikowała ona ogółem prawie trzydzieści prac naukowych, w tym samodzielną monografię (z tego 24 po uzyskaniu stopnia doktora, w tym 4 rozdziały, 2 książki, 18 artykułów – m.in. w czasopismach *East European Politics*, IF = 3,2, czy *Journal of Political Marketing*, IF=1,2). Uzupełniającą informację o jej dorobku mogą stanowić dane naukometryczne. Według danych bazy Web of Science h-index habilitantki wynosi 2, a prace, których była autorką lub współautorką były cytowane 17 razy. Według bazy Scopus te wskaźniki wynoszą odpowiednio 5 i 50, a wg bazy Google Scholar 8 i 187 (dane na 23 stycznia 2024). Ze względu na specyfikę postępowania o nadanie stopnia doktora habilitowanego, traktowanego jako próg naukowej samodzielności, można również przytoczyć analogiczne statystyki odnoszące się do tych publikacji, w przypadku których habilitantka była pierwszą bądź jedyną autorką. Wprawdzie w najbardziej selektywnej z trzech wspomnianych baz, a mianowicie Web of Science, zarówno h-index, jak liczba cytowań dla tej podgrupy publikacji wynoszą 0, to w przypadku bazy Scopus h-index wynosi 2 (13 cytowań), a w Google Scholar h-index jest równy 5 (66 cytowań). Dwie wspomniane miary naukometryczne przytacza w autoreferacie sama habilitantka, można je również uzupełnić miarą SCImago Journal Rank, która bierze pod uwagę nie tylko liczbę, ale i źródła cytacji. Sumaryczna wartość tego wskaźnika dla czasopism, w których opublikowane zostały artykuły ocenianego cyklu, wynosiła 2,14. Jeśli oceniać wszystkie te wskaźniki na tle statystyk bibliometrycznych, opisujących dorobek polskich socjologów na tym etapie kariery, to wartości owe należy uznać za co najmniej przyzwoite.

Dr Żerkowska-Balas posiada także doświadczenie w kierowaniu grantami, realizowała bowiem w roli kierownika projekt „Political branding, nowe podejście do relacji partia-wyborca”, który uzyskał finansowanie w drodze konkursu NCN Sonata 11 w 2016 roku. Uczestniczyła też w szeregu innych projektów naukowych, w tym była (i pozostaje) członkiem zespołu PGSW. Jest członkiem kilku międzynarodowych i krajowych organizacji naukowych, gremiów eksperckich, odbyła też liczne staże i szkolenia zagraniczne. Co warto podkreślić,

pełniła rolę recenzenta w kilku krajowych i zagranicznych czasopismach naukowych, w tym East European Politics czy Journal of Political Marketing. Wygłosiła też blisko 30 referatów na krajowych i zagranicznych konferencjach. Jej zaangażowanie w działalność naukową oraz organizacyjną nie budzi wątpliwości ani zastrzeżeń. Ma także bogate doświadczenia dydaktyczne, a obecnie pełni w rodzimej uczelni rolę pełnomocnika dziekana ds. jakości kształcenia. Wypromowała kilkadziesiąt prac licencjackich i magisterskich, była też promotorką pomocniczą doktoratu z zakresu socjologii polityki. Krótko mówiąc, posiada bogate akademickie dossier, które stanowi świadectwo jej istotnej aktywności i zaangażowania, zarówno w działalność naukową, jak również organizacyjną i dydaktyczną.

Konkluzja

Wszystkie artykuły zgłoszonego przez dr Żerkowską-Balas do oceny cyklu publikacji „Natura i dynamika relacji partia-wyborca w Polsce” zostały opublikowane w czasopismach, które znalazły się w wykazie ministra właściwego ds. nauki w roku 2019 (a także w zmienionych wykazach, które zostały wydane w latach późniejszych). Cykl ów jest równocześnie spójny tematycznie, a można wręcz stwierdzić, że charakteryzuje go spójność metodologiczna i koherencja wykorzystanych źródeł. Empiryczny profil dorobku sprawia, że nie można mu żadną miarą zarzucić charakteru wtórnego, nie relacjonuje jedynie piśmiennictwa i innych badań (choć czyni to przy okazji, i to w sposób nader kompetentny), a oferuje autorską analizę danych oraz oryginalne interpretacje, dokonywane każdorazowo w świetle ważnych ujęć teoretycznych. Najważniejsze ustalenia zaprezentowanego cyklu dotyczyły roli, jaką w polskich warunkach miała w ostatnich dwóch dekadach heurystyka lewica-prawica, a także przemian identyfikacji partyjnej. Mamy tu do czynienia z klarownym poszerzeniem stanu wiedzy na ten temat. Przedstawiony cykl, co szczegółowo uzasadniłem wyżej, stanowi łącznie znaczny wkład w rozwój nauk socjologicznych. Tym samym przedstawione do oceny osiągnięcie spełnia kryteria sformułowane w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

/Ireneusz Sadowski/